

# DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**Fenyő Imre:**

**Tudás és társadalom a posztmodernitás korában**

**Zygmunt Bauman metaforikus**

**társadalomelmélete**

Témavezető: Dr. Nyizsnyánszky Ferenc



DE Bölcsészettudományi Kar  
2007

I.

Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Doktori értekezésem Zygmunt Bauman modernitást és poszmodernitást vizsgáló társadalomelméleti munkáinak elemzésére vállalkozik. Fel kívánja mutatni, hogyan különíti el jellegzetességeiket három alapvető aspektus (1. az egyéni differenciákat elismerő életmód – azaz az identitás problémái; 2. az emberi együttélés politikai, közösségi, etikai kérdései; 3. az értelmiségi szerep önmegértésében mutatkozó változás) logikáját követve.

Elemzésünk különösen nagy hangsúlyt kíván fektetni arra a módszerként felfogott metaforikus nyelvre, melyen Bauman a posztmodern társadalommal kapcsolatos belátásait élénk tárja, hiszen ő maga is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a társadalomelméletet az emberi tapasztalattal folytatott állandó párbeszédként képes csak értelmezni, és ez a tapasztalat – ellentétben az egyetemmel – nem oszlik tanszékekre. Annak a társadalomtudománynak tehát, amely lépést kíván tartani ezzel a tapasztalattal, törekednie kell a lehető legteljesebb módon megragadni a tudományosan leírható oldalt a képekkel és a költészettel együtt, a történetet és a kalkulációt egyaránt figyelembe véve.

Ki kívánjuk emelni annak a jelentőségét, ahogy Bauman képekkel telített nyelvvel tulajdonképpen példát is mutat arra az új társadalmi szerepre, melyet az értelmiségiek szerinte a posztmodern társadalmi világban betölthetnek.

II.

Az alkalmazott módszerek vázolósa

Ahhoz, hogy dolgozatomban Zygmunt Bauman gondolati programjának megvalósulását elemezhessem, illetve hogy metaforikus nyelvének erejét felmutathassam, Bauman munkásságának legjellegzetesebb műveit igyekeztünk kiválasztani. A négy könyv, melyre választásunk végül esett, markánsan elkülönülő modernitás és posztmodernitás koncepciókat jelenít meg. A négy kiválasztott művet korántsem kívánom úgy értelmezni, mintha korszakhatárt jeleznének Bauman munkásságában, sokkal inkább jeleznek jellegzetes megközelítési kísérleteket, új értelmezési kereteket, új kontextusokat, és jelenítenek meg új (vagy értelmeznek át régi) metaforákat.

Mely sajátosságok különítik el a négy megközelítési módot?

a.

Az első megközelítési mód (Bauman, Zygmunt: *Legislators and Interpreters: On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*. (Cambridge: Polity Press, 1987) modernitás-értelmezésének vizsgálatakor azt látjuk, hogy Bauman kiindulópontját egyértelműen meghatározza az értelmiségi szerep elemzésének kontextusa. A modernitást a kertész, a posztmodernitást a tolmács metaforájával kifejezett szerepmegvalósítás jellemzi.

b.

*A Life in Fragments* (Blackwell, 1995) koncepciója annyiban különbözik az előbb bemutatott elképzeléstől, hogy itt már korántsem csupán az értelmiségi munka

gyakorlatának kontextusa határozza meg az elemzést, Bauman itt az emberi együttélés etikai kérdéseit helyezi vizsgálata fókuszába.

A modernitás ebben a kontextusban úgy jelenik meg, mint a káosz elleni harc folyamata, s a modern társadalom mint e harc legfontosabb eszköze. A modernitás küzdelem a világ azon összetevői ellen, melyek a rend megteremtését veszélyeztették. Egy vízió vezérli, egy káosz-mentes, rendezett totalitás víziója.

c.

Harmadik könyvünk (Bauman, Zygmunt: Postmodernity and its Discontents (New York University Press, 1997) modernitás-konceptiója már túlmutat a társadalmi vizsgálaton és az individuuum életéről szól. Kiindulópontunk most is annak megállapítása, hogy a modernitás a rend világa, a szabályoké, a kiszámíthatóságé. Az egyéniség szempontjából azonban a modernitás az identitásról szól. Az identitás az egyén projektje, kitartó munkával elérhető, megvalósítható és megvalósítandó álma.

d.

A negyedik könyv (Bauman, Zygmunt: Liquid Modernity (Polity Press, 2000) modernitás-konceptiója már igazán sokrétű. Egyszerre jelent társadalmi rendteremtést, individuális identitás-teremtést, ugyanakkor a mindennapi élet világának általános jellegzetességét. A modernitás itt mindez, de leginkább ez utóbbi – vagyis az individuális élet *módja*. Ezt az életmódot meghatározzák azok az intézmények, melyek a társadalmi élet napi gyakorlatából kondenzálódva jönnek létre, rendezetté és otthonossá téve azt. De hozzátartozik az ember mindennapi létének közvetlen környezete: létének tere és ideje is.

Bauman modernitás- és posztmodernitás-víziója több gondosan megválasztott metafora segítségével rajzolódik ki. Ez elbátortalaníthatja a tradicionális kritikát, mégis úgy véljük lehetővé teszi, hogy esszencializmustól és univerzalizmustól idegenkedő korunkban folytatni tudjuk közös világunkról folytatott diskurzusunkat.

A metaforikus nyelvnek köszönhetően (melyet a szavak idegen és erős poétikája, a képek varázsa jellemez) Bauman posztmodern társadalomelméleti munkáiban elemzése más módon jelenik meg, mint azt a nyugati metafizika története során kialakult tudományos elemző nyelvtől megszokhattuk. A metaforák alapvető jelentőségűek Bauman gondolkodásában – műveiben láthatjuk: szívesebben konfrontál egy új metaforát egy régi metaforával (vagy gondolatmenettel), mint valamely új érvelést egy régivel. Úgy véljük, Bauman metaforikus gondolkodása a modernitás projektjével – mely racionalitástól támogatott „rendteremtő” álmainak útján végül a holokauszthoz érkezett – szemben érzett mély és redukálhatatlan bizalmatlanságából fakad. A nagy narratívák ugyanis nem tűntek el, hanem visszavonhatatlanul bemocskolódtak és elhasználódtak. Elvesztették vonzerejüket, sőt inkább taszítóvá váltak, de jelen vannak. Bauman számára különösen nehézze téve a társadalmi problémák diskurzusához történő elemző hozzászólást.

Miért lehet érdekes számunkra az a metaforikus nyelv, amelyen Bauman megalkotja elemzéseit?

Ennek a kérdésnek megválaszolásához a dolgozatban át kell tekintenünk két alapvető jelentőségű problémát:

1. mit értünk metaforán?
2. hogyan (miért) hozunk létre metaforát?

A metaforák létének lehetséges okait számba véve azután végre eljuthatunk a kérdéshez: miért alkot Bauman metaforákat társadalomelméleti analízise során?

Majd feltehetjük a kérdést – jogosnak tekinthető-e Bauman eljárása? Azaz, mennyiben alkalmazhatók a metaforák a társadalomelméleti elemzés során?

Ha most meg akarjuk fogalmazni, hogy melyek a baumani metaforikus nyelv erősségei, azt emelnénk ki, hogy a metafora kutatási eszközként való használata éppen azt teszi lehetővé, hogy megismerjük a viszonyulás azon elfedett rétegeit, mely a megszokott mindennapiságban csak a működő rutinok szintjén mutatkozik meg, s a mindennapi beállítódás részeként nem kérdőjeleződik meg, nem válik problémává. A társadalmi életvilághoz való viszonyulás racionális összetevői nagyon is jól használhatók a mindennapiság racionális keretein belül, az ezen kereteknek megfelelő racionális-direkt kutatási módszerek alkalmazásával. De ha a mindennapi beállítódást megalapozó hangoltságok finomstruktúráira vagyunk kíváncsiak, olyan módszerre van szükségünk, amely kizökkent a mindennapi-megszokott működéséből – olyan feladat elé állítva, mely nem válaszolható meg rutinja alapján.

Bauman programjának teljesítéséhez olyan eszközre van szükség, mely az elfedett – és elfedettségekben megszokott – mélységet világítja meg. A metaforák éppen ilyen eszközök, hiszen lehetővé teszik az egyén számára saját világának megértését – interpretációját – méghozzá új, eredeti módon. A metafora megalkotásakor (és megértésekor) ugyanis olyan hangulati elemek, olyan árnyalatok játszanak döntő szerepet, melyek a racionális viselkedésen túli attitűdökre utalnak. A társadalmi életvilággal kapcsolatos interpretációkat elemezve olyan összetevőit ismerhetjük meg a szubjektumok életvilágukhoz való viszonyulásának, melyek más eszközökkel feltárhatatlan maradnának.

Végkövetkeztetésünket tehát úgy fogalmazhatnánk meg: Bauman egyrészt azért fordul a metaforikus nyelvhez, hogy elkerülje besorolását valamely ideologikus szekértáborba, másrészt hogy feszültség-teli nyelve feszültséget keltsen az olvasóban, s gondolati munkájával gondolkodásra serkentse. Ugyanezt a célt szolgálja a többrétegű és több minőségű nyelv használatának játékos felmutatása, hiszen azt érezteti a kettős beszéddel, hogy nem kötik egy tábor szabályai, csak mondanivalója van, nem elkötelezettségei, programja a gondolkodásra készítés, nem pedig a kioktatás. S maga felszabadulva olvasóját is felszabadítja.

Tegyük fel végül a kérdést: fenyeget-e az a veszély, hogy egy ilyen nyelv használatával a spekulatív diskurzus visszazuhan a költészetbe? Aligha. Egy filozófus metaforája mindig egy filozófus metaforája marad – állítja Paul Ricoeur.

A filozófus metaforái hasonlítanak a költő metaforáira, amennyiben eltérést okoznak a tárgyak vagy a hagyományos nyelv világához képest. A filozófus kimondhatja az idegenszerűt úgy, hogy néhány holt metaforát megfiatalít, az eltemetett értelmet új jelentéssé teszi. Miért ne teremthetne újakat? – kérdezzük joggal.

### III.

Az eredmények tézisszerű felsorolása

A huszadik század nyolcvanas évei óta többen is bejelentették a modernitás végét, vagy legalábbis kifulladását. Ezek a bejelentések megegy váltak valóra, de jócskán különböznek abban, hogyan írják le a modernitás utáni világ jellegzetességeit.

A posztmodernitás terminus akkor vált széles körben alkalmazott fogalommá, amikor Jean-Francois Lyotard *Posztmodern állapot* című műve megjelent<sup>1</sup>. „Végsőkig leegyszerűsítve, a 'posztmodern' a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg” – fogalmazza meg álláspontját Lyotard.<sup>2</sup> A tudás státuszáról szóló jelentésnek álcázott kiáltvány tulajdonképpen nem más, mint a felvilágosodásban gyökerező gondolkodási módok elemzése a globalizálódó társadalom szemszögéből. A Lyotard szerint leginkább kérdésessé vált metanarratíva a felvilágosodás gondolatának kifejeződése: mégpedig az az elképzelés, hogy a tudomány az emancipáció hordozójaként, a jólét és a szabadság megteremtőjeként legitimálja magát. Lyotard azt mondja, többé nem vagyunk képesek ilyen diskurzusokra támaszkodni.

A tudomány ugyanis, mely a tudás legitimációjának sarokköveként szolgált, elvesztette egységességét. Ahogy diszciplínákra és al-diszciplínákra szakadt egyre nehezebbé vált egységessége látszatának fenntartása. Minden diskurzusforma megteremtette saját autoritását, és ami létrejött, az nem más, mint a nyelvjátékok kusza hálózata. A tudás tradicionális értelme így felbomlott. Zygmunt Bauman ezért gondolhatja majd azt, hogy az értelmiségiek feladata többé nem a törvényhozás, csupán az interpretáció.

Lyotard nem vizsgálja igazán mélyen argumentuma társadalmi következményeit, megelégszik annak megállapításával, hogy a metanarratívák egységessítő erejének elvesztése a társadalom atomizációjához vezet – mindannyian saját lokális nyelvjátékunk foglyaivá válunk.

De ahogy elemzése megmutatja, hogyan veszítették el a tudósok társadalmi státusukat, Jacques Derrida<sup>3</sup> munkái azt ábrázolják, hogyan tűnt el maga az autoritás. Derrida – éppenúgy, mint Lyotard – a nyugati filozófia tradíciójával szemben érez erős kétségeket. Ami Lyotard esetében a társadalmi individualizálódásának képében nyer kifejezést, az Derridánál a 'szövegek' kérdéseként jelenik meg. Mint mondja, a kulturális tér általunk előállított szövegekből áll. Szövegeink e térben más szövegekkel kereszteződnek, számunkra követhetetlenül. A szerzők (minden kulturális mű szerzői) ezért – Derrida álláspontja szerint – nem kényszeríthetik rá értelmezésüket szövegeikre, mivel azok nyilvánvalóan nem csupán egyéni teljesítményük hordozói. És ha egyszer a szöveg függetlenné vált, akkor az interpretációk kiterjesztéseivel soha nem szorítható már egy rögzített értelem keretei közé. A dekonstrukció – az a stratégia, melyet Derrida Heidegger olvasata eredményez – annak tagadásán nyugszik, hogy bármely szöveg végleges vagy lezárt lehetne. A dekonstrukció világa (Derrida világa) az esetlegesség világává válik – a dekonstruktív életmód a tradíció iránti bizalmatlanság életmódjával azonosul – amikor a határok tudás és világ, vagy szöveg és interpretáció között elvesztik jelentőségüket. Ebből következik az is, hogy a tudomány többé nem számíthat támaszul a logikai koherenciára, sőt az igazság felfedezhetőségének feltételezésére sem. A társadalomtudomány sem kivétel ez alól, s végül Zygmunt Bauman vonja le azt a tanulságot a fenti helyzetből, hogy a ezek abban, hogy a nyugati társadalom és a nyugati kultúra modern periódusára jellemző álmok nem társadalomtudósok el kell fogadnia a résztvevő-megfigyelő szerepét, s fel kell adnia a társadalom formálásáról szőtt álmait.

---

<sup>1</sup> Lyotard műve (*La condition postmoderne*) 1979-ben jelenik meg.

<sup>2</sup> Lásd: Lyotard, J.F.: *Posztmodern állapot* (In.: *Posztmodern filozófiai írások* (szerk.: Bujalos István) (KLTE Filozófia Tanszék, é.n.) 20.o.

<sup>3</sup> Lásd: Derrida, J.: *A disszemináció* (Jelenkor,1998), illetve Derrida, J.: *Grammatológia* (Magyar Műhely, 1991)

Sok posztmodern gondolkodóhoz hasonlóan Jean Baudrillard<sup>4</sup> is megküzd a metanarratívák leomlása keltette helyzettel. Provokatív írásait egyesek talán abszurdnak találhatják, de bennük minden esetben a posztmodern világállapot különösen pontos elemzése jelennek meg. Véleménye szerint ma a hiperreilitás szituációja érvényesül életünk során, melyben eltűnik a tárgy és reprezentációja közötti különbség, s számunkra csupán a szimulákrum marad. Ezek nem vonatkoznak másra, mint önmagukra, a jelek bennük elvesztik kapcsolatukat a megjelölt dolgokkal. A valódi és nem-valódi, az igaz és hamis, morális és immorális közötti megkülönböztetés keresésé így értelmét veszti. Nem mást jelent ez, mint hogy a társadalom elveszti jelentőségét: eltűnik az instrumentalitás (az állam, a piac, a nagyvállalatok) és a kultúra (a megoszthatatlan szubjektív értelmezések) tere közötti szakadékban. Ami marad, az az egyéni identitással való törődés.

A posztmodern gondolkodók bejelentik a modernitás kifulladását, és egy minőségileg új létállapotként jelentik be a posztmodernitás eljövételét. De ezzel mindannyian különleges szignifikanciát adnak a modernitásnak. Ezért nem tűnik érdektelennek feltennünk a kérdést: mi a modernitás? A posztmodern gondolkodók munkáira támaszkodva úgy fogalmazhatnánk meg válaszukat, hogy a modernitás a felvilágosodás korát követő társadalmi rend adekvát elnevezése. Bár gyökerei korábbra nyúlhatnak, a modern világot leginkább az a példa nélküli dinamizmus jellemzi, ami lehetővé tette számára a tradíció meghaladását (s ezzel marginalizálását). A modernitás a felgyorsuló időt és a megnyíló teret jelenti. Víziót az eljövendő rendről (és a növekvő szabadságról), ami célként köti meg – és értelemmel látja el – dinamizmusát.

Ugyanakkor a modernitás hátulütői ugyanezen jellegzetességeiből fakadnak. Beváltatlan ígéretei keltette kétségei, türelmetlen dinamizmusának áldozatai megalapozottságával szembeni kétségek formájában fejeződnek ki. Bár a modernitás sok eredményt tud felmutatni – mindenekelőtt a tudomány, a technika és a demokratikus politizálás területén – az egyének mindennapi életére kétes hatást gyakorol. Az autoritással való szembesülés kényelmetlensége, az identitásalakítás feladata sok személyes kényelmetlenség formájában jelentkezhet.

A modernitás azonban ezeket a kényelmetlenségeket nem tartja elfogadhatatlan árnak, ha a tét a kitűzött cél felé való közelítés értelmében felfogott fejlődés biztosítása. Max Weber<sup>5</sup> modernizáció-felfogása például elfogadhatónak tartja azt a folyamatot, melyben az élet mind több területe válik a racionális-kalkuláló attitűd terejévé, ha a végső cél a társadalom racionalizációjaként felfogott modernizáció. A tradicionális kultúra elleni harc így igazolást nyerhet, amikor a tudományt és a kapitalista gazdaságot megalapozó racionális elvek a társadalom minden területén hangsúlyos szerepet kapnak. Weber számára a tervezés és az ellenőrzés jelenti a modernitást. Ezek testesülnek meg a tudósok laboratóriumaiban éppúgy, mint a vállalkozások igazgatótanácsiban. És ezek válnak a szervezetek bürokratikus szabályainak elveivé, megtestesítve a racionalizáció szellemét az emberi élet mind több szférájában.

A racionalizációs folyamatként felfogott modernitás legpontosabb képét Weber a modern bürokrácia leírásában alkotja meg. A bürokratikus közeg a modernitás esszenciáját jelenti számára, amennyiben ezt racionális eljárási szabályok

---

<sup>4</sup> Lásd például: Baudrillard, J.: Az utolsó előtti pillanat (Magvető,2000), Baudrillard, J.: A Rossz transzparenciája : esszé a szélsőséges jelenségekről (Balassi - BAE Tartóshullám -Intermedia,1997), Baudrillard, J.: Simulacra and simulation (University of Michigan Press, 1994)

<sup>5</sup> Lásd: Weber, M.: Gazdaság és társadalom – A megértő szociológia alapvonalai (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó,1987)

határozzák meg, s nem vesz tekintetbe működése során olyan irracionális megfontolásokat, mint a faj, a nem, a vallás, a generáció stb. Weber végül maga is elismeri, a bürokratizálódás az elembertelenedéssel járhat együtt. Ezzel a belátással nincs egyedül.

A racionális társadalmi térképezés Michel Foucault<sup>6</sup> társadalomtörténeti munkáinak is fontos elemét jelenti. Megállapítása szerint a fegyelem megteremtésének eszközei – amelynek kiváló példái Henry Ford gyárának futószalagjai vagy Bentham Panoptikonja – kizárják a nem-racionális viselkedés lehetőségét az ember életéből. A modernitás ebben az értelemben nem csupán racionális életformát jelent, de racionalitásában univerzálisan egyforma életet is, ellenőrizhető és betartatható szabályok mentén szervezett, az engedélyezett (lehetséges, mert racionális) minták szerinti életet. A szabadság a felismert szükségszerűségeknek megfelelő viselkedéssel azonosul. Az egyenruha, a gyakorlásként felfogott tanulás, az egyértelmű hatalmi hierarchia mind a racionális hatékonyság-elv megtestesülései – a társadalom területén. A normától való eltérés megtorlása maga is a racionális rend része: ami megjavítható meg kell javítani, ami javíthatatlan, el kell távolítani. A börtönök, javítóintézetek, elmeogyógyintézetek világa a modernitás szerves részét képezi.

A posztmodern gondolkodás legalapvetőbb kérdése – éppen ebből a helyzetből fakadóan – ez: hogyan értelmezzük a racionalizációként felfogott modernitásban rejtőző veszélyeket. A posztmodern gondolkodás válasza az, hogy nem lehet másképpen viszonyulni a modernitás növekvő veszteségeket termelő, ezért önigazolásra többlet képtelen folyamatához, csak kiábrándulással.

Ezt fejezi ki Lyotard a nagy elbeszélésekkel szembeni kétely állapotával, vagy Baudrillard a hiperrealitás képével. De vannak, akik szerint a modernitás korántsem lezárult periódus. Ígéreteit nem teljesítette be, de ez nem a modernitás végét jelzi, inkább egy még komplexebb modernitás eljövételét ígéri. Jürgen Habermas<sup>7</sup> ezért nevezi a modernitást befejezetlen projektumnak. Nézete szerint a modernitásnak megvannak ugyan a gyengéi, de ezek nem annyira veszélyesek, mint azok a tendenciák, melyek felválthatnák a modernizációs aspektusokat. A törzsi érzelmek, az identitáspolitika erőszakossága olyan veszélyek, melyekkel szemben a modernitás védelmezése igazán elfogadható. A modern projekt ezért folytatható, sőt folytatandó egy kommunikációs teória segítségével, mely segít a modernitás ellentmondásosságának kezelésében. Habermas a modernitás partikularitást megsemmisítő univerzalizmusával szemben ugyanis a kölcsönös megértésre irányuló erőfeszítésben formálódó értelem megtalálását ajánlja, a figyelmet és a tiszteletet egymás iránt.

Egészen más a habermasi alapállás, mint a posztmodern gondolkodók lemondása az ilyen típusú megértés létrejöttének lehetőségéről – elfogadva az életformák (nyelvjátékok) pluralitásának redukálhatatlanságát. A posztmodernitás szempontjából ugyanis evidencia a társadalmi világ fragmentálódása és pluralizációja. Hogyan írható le egyáltalán az ilyen társadalmi világ? Zygmunt Bauman megoldási javaslata egyike korunk legizgalmasabb társadalomtudományi kísérleteinek.

---

<sup>6</sup> Lásd: Foucault, M.: Fegyelmezés és büntetés (Gondolat, 1990)

<sup>7</sup> Lásd: Habermas, J.: A modernség: befejezetlen program (in.: Válogatott tanulmányok / Atlantisz, 1994.), Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása (Osiris, 1999.), Habermas, J.: Legitimációs problémák a modern államban (in.: Válogatott tanulmányok / Atlantisz, 1994.), Habermas, J.: Válságtendenciák a kései kapitalizmusban (in.: Válogatott tanulmányok / Atlantisz, 1994.)

Szerinte a kultúra, a politika (közösség, etika, moralitás), illetve a személyes identitás területén jelentkező krízisek tüneteknek tekinthetők, ugyanis nem más történik, mint hogy a huszadik század vége óta új típusú társadalom születésének vagyunk tanúi. Ha a posztmodernitás egyáltalán jelent valamit, akkor Bauman szerint a fogyasztói társadalom eljövételét jelenti. Ez az átalakulás abban jelentkezik, hogy az élet kognitív és morális fókuszába is a fogyasztás kerül. Ez veszi át a társadalmat összetartó erő szerepét, és ez határozza meg a társadalmi rendszer irányításának feladatát. A modernítésre jellemző megfontolások – amilyen az ellenőrzés és a tervezés – értelmezhetetlenné válnak a fogyasztók társadalmában. Felváltja őket a fogyasztói világ tárgyainak és képeinek csábítása<sup>8</sup>. De Bauman elemzése szerint a fogyasztói társadalom ígérete is beteljesíthetetlen marad, hiszen képtelen biztosítani az egyetemes fogyasztói boldogságot. A szabadságot sem garantálja, hanem átalakítja fogyasztói szabadsággá – ez azonban nem univerzalizálható. A forrásokban szűkölködők nem képesek belépni a fogyasztói játékba, és ezért kénytelenek szembesülni a fogyasztói társadalom kegyetlenebb arcával: az elnyomással.

Bauman programja ezért irányul azon momentumok tudatosítására, amelyek napjaink fogyasztói piac vezérelte – technológiai, társadalmi, politikai – mezejében végbe mennek. Ezért kívánja feltárni a tér és az idő minőségében végbemenő változásokat, azokat a tendenciákat, melyek a tudás, a kultúra, a politika, a közösségi élet és az identitásképzés terén zajlanak.

### *1. A posztmodernitás mint az értelmiségi ön-megértésében mutatkozó változás (Metaforák: Játékvezetők, kertészek, törvényhozók, tolmácsok)*

Bauman modernitás-elemzése kiválóan megvilágítja azt a folyamatot, melynek korai stádiumában a szellemi elit – a tudás felkent képviselője, melynek jelszava a felvilágosodás, a varázstalanítás volt – ugyanazt az uniformizált tudást kívánta eljuttatni mindenkire, így kívánta megszüntetni az autonóm életvilágok zavaró sokszínűségét, megteremtve egy rendezett társadalmi élet kereteit (mint a *kertész* a kertjét, úgy gondozta a társadalmat az értelmiségi – mondja Bauman)<sup>9</sup>. E tevékenysége során az értelmiségi a sajátos tradícion nyugvó autonóm életvilágok sajátos kontextualitását mint képtelen vagy káros dolgot mutatta be, s helyette az univerzális ész szilárd megalapozását kínálta.

Az univerzális megalapozásokba vetett hit megrendülésének köszönhetően jelent meg az a napjainkra jellemző vonulat, mely a fentivel épp ellentétes irányt mutat: a lokális, regionális sajátosságok hangsúlyozását, a partikularitások értékékként való kezelését. A "posztmodernitás" ebben az összefüggésben a kultúrák (tradíciók, ideológiák, nyelvjátékok), és az általuk meghatározott életmódok pluralizmusát hirdeti. Ezek az életmódok deklaráltan egyenrangúak. Nem valamely közös kezdeti probléma 'jobb' vagy 'kevésbé jobb' megoldásai, nem jelentenek fejlődési fokokat sem. Mivel pedig a tudás az eltérő életmódok egyenértékűsége miatt csak kontextuálisan értékelhető – adott tradíció (kultúra) keretein belül, mely értelmet ad neki – semmilyen tudás nem rendelkezik kontextuson kívüli érvényességi kritériummal. Bauman megállapítja: a posztmodernitás plurális világában az értelmiségiek számára egyetlen feladat maradt: a kultúrák közötti kommunikáció lehetőségének vizsgálata, megőrzése, s ha mód van rá, elősegítése, javítása.

<sup>8</sup> Lásd: Bauman Pierre Bourdieu-től kölcsönzi a terminust (Lásd: Pierre Bourdieu: *Distinction: A Social Critique of The Judgement of the Taste* (London: Routledge, 1992))

<sup>9</sup> Lásd: Bauman, Zygmunt: *Legislators and Interpreters On Modernity Postmodernity and Intellectuals* (PolityPress,1987)

Vagyis a baumani (kultúrák közötti *tolmácsként* felfogott) posztmodern értelmiségi szerep modellje az erőszakos homogenizációval szemben sokkal inkább a tradíciók gazdagítására irányul. (Nem törődve a megértendő tapasztalat "igazságának" kiderítésével!)

2. *A posztmodernitás mint a mindig megújuló idegenek (Mások) jelenlétének problémáját megoldani kívánó hajtóerő – posztmodernitás és közösség*  
(Metaforák: U-tópia mint nem-hely, globalizációs háború, sehol-falu, tábor, tér-idő, Panoptikus rend, neo-törzs, posztulált közösség, ruhatári közösség, karneváli közösség )

A premodern világ mítoszokat használt a hatalom legitimálására – azaz annak mindenki számára való igazolására, hogy az együttélést szabályozó fennálló intézményes rend helyes és igazságos. A mitikus elbeszélések normatív indokként rendszerbe fogták és valamilyen eredendő aktusból származtatva magyarázták a fennálló világot, benne a társadalmi rendet. A mitológia a kulturális hagyomány részeként sajátos módon hagyományozódik át: addig lehet élőnek nevezni, amíg valóban a természetes mindennapi gondolkodás anyaga. Az átöröklődő hagyomány normatív: biztosítja a generációk közötti folytonosságot annak tekintetében, hogy az újonnan a világba belépők tudják mit és hogyan kell tenniük ahhoz, hogy ne rombolják le az elődeik sora által kiépített intézményrendszert. Az egyének és csoportok identitáshoz juthatnak a hagyomány (mint szilárd viszonyítási pont) segítségével.

Amikor a kikezdhethetlenség erejű áthagyományozott társadalmi tudás bekerül az adminisztratív eljárások játékterébe, és az ész nevében fellépő értelmiségi kritikájának keresztüzében nyilvános viták tárgyává válik (és ezzel kikezdhethetlensége elvész) – a premodern kort felváltja a modernitás.

Az államgépezet bonyolultabbá és manifesztebbé válásával azután a politikai intézményrendszert is igazolni kellett. Egészen újfajta társadalmi hatalmat kellett létrehozni, amely képes a társadalmi integráció terhét viselni. Bauman szavaival élve "*kulturális keresztshadjáratra*" volt szükség: le kellett bontani a társadalmi közösség tradícióra alapozott formáit, elméletileg kellett delegitimálni őket. A reflektálatlan tradíció helyébe itt is érvek lépnek, a világkép mind teljesebb mértékben racionális formát ölt. Szolgálhattak eszközül erre a célra filozófiai rendszerek, a fejlett vallások – ezeket a rendszereket nevezi J.F. Lyotard<sup>10</sup> *nagy elbeszéléseknek*. Ezen elbeszélések a legitimáció területén a gondolkodás ontológiai tradícióját juttatják érvényre: a világot univerzalizistikusan magyarázó végső indokok, elérendő célok, egységesítő elvek létezését hirdetik.

A nagy elbeszélések a mítoszokhoz hasonlóak annyiban, hogy céljuk az intézmények, a társadalmi és politikai gyakorlat, a hatalomgyakorlás, a törvényhozás, az erkölcs, a gondolkodásmód legitimációja. Ám különböznek a mítoszoktól, mert a legitimitást nem valamely ősi megalapozó történetből merítik, hanem a jövőből, valamely univerzális eszme jövőbeni kiteljesedéséből. Ezért tekinthető projektumnak (programnak) a modernitás. E projektum megvalósulásában – megvalósíthatóságában lehet hinni, és lehet benne kételkedni. A megvalósulás lehetőségességéről folyó politikai diskurzus során döntő kérdés az: elfogadjuk-e, hogy a polgári társadalom forradalmi eszményei (mint a szabadság vagy az egyenlőség) valós társadalmak tulajdonságai lehetnek.

---

<sup>10</sup> Lásd: Jean-Francois Lyotard: Szélsőjegyzetek az elbeszélésekhez (in.: A posztmodern állapot / Századvég - Gond,1993.)

Zygmunt Bauman szerint alapvető (és nap mint nap megújuló) élményünk: a mai társadalom sokban különbözik a modernitás társadalmától. A mai politikai uralom a legitimitáció új módjait – a modernitás által használtaknál jóval kevésbé költséges és nyilvánvaló módjait alkalmazza önmaga újratermelésekor. A posztmodern állam kiválóan működik egy nagy narratíván nyugvó autoritás nélkül is, sőt azt mondhatnánk, lassan hatékonysága fokmérőjévé válik, milyen mértékben képes megszabadulni az erőszak eszközeitől. A hagyományos legitimitáció eszközeit ugyanis felváltotta két – egymást kiegészítő – eszköz: a csábítás és az elnyomás. A csábítás mint az integráció elsődleges eszköze voltaképpen nem más, mint piacfüggőség – a fogyasztói társadalomban a fogyasztók elveszítik azon képességeiket, amelyek nem járnak együtt a piac által kínált javak fogyasztásával. A csábítást kiegészíti – és kikezdehetlenné teszi – az elnyomás, ami azokon a területeken is működőképes, ahol a csábítás nem tud vagy nem akar hatékonyan működni. A társadalom peremén, ahová a piacfüggőséggel szemben ellenállók, vagy a piacfüggésre képtelenek élnek.

Ám ezek a változások mindennapi életünkre is komoly hatással vannak. Az állam háttérbe szorulásával nincs már szükség a nyilvánosan szereplő, közösségi ügyek iránt érdeklődő polgárra sem. Átértékelődik ezáltal a politika, új értelmet kap az etika és a moralitás, és új szerepet töltenek be az egyén életében az együttlét különböző formáit garantáló közösségek.

*3. A posztmodernitás mint olyan individuális életmód, melyben az egyéni differenciák elismerésre kerülnek, sőt értéket kapnak – posztmodernitás és identitás (Idegenek, nomádok, zarándokok, turisták, csavargók, játékosok)*

Bauman véleménye szerint a posztmodernitás problematikussá teszi az identitások kialakítását és fel-, illetve elismerésüket is. A modernitás kezdetekor ugyanis megkérdőjeleződött az identitásminták készen kapott hálózata, ahogyan megkérdőjeleződött a tradíció ereje, a társadalmi kapcsolatok jól szervezett hálózata is. A mitikus világmagyarázatokat felváltották a nagy elbeszélések, az identitás-alakítás új (de megfelelően szilárd) viszonyítási pontjai. Amikor azután a nagy elbeszélésekbe vetett hit is meginog, akkor elvész a megalapozás, ami az egyéni identitást alátámaszthatná és értelmet adhatna neki. Hogyan állunk hát napjainkban az identitás-problémájával?

A fogyasztói világ jellegzetességeinek hatására új személyes és közösségi identitások keletkeznek – állítja Bauman. Röviden úgy foglalhatjuk össze, a posztmodernitásra jellemző identitás-típusok és a piac logikája szoros kapcsolatban állnak. Az egyének identitásukat olyan közösségekhez viszonyítva alakíthatják ki (és őrizhetik meg), melyek illeszkednek a piac jellegzetességeihez: rugalmasak, ideiglenesek és az átmeneti figyelem-megkötés jelenségei körül szerveződnek.

A közösségi (kulturális) sokszínűségben a szinte határtalan kínálattal csak az tud élni, aki képes pillanatnyi fogyasztóként viselkedni, aki nincs leláncolva – állítja Bauman. Aki választani akar, rá van kényszerítve, hogy figyelje és értse a globális kódokat. Lokális identitása mellett a globális lehetőségek felhasználójává is kell válnia. Az ilyen (egyszerre globális és lokális) megosztott identitás lehetővé teszi az egyénnek, hogy az üzenetek pillanatnyi befogadójává váljon. Másképp nem lehet szabad: bezáródik lokális diskurzusába.